

The effect of hidden curriculum on students' religious education from the point of view of case study teachers (primary schools in Khomeinishahr district Isfahan province)

Elnaz Mazaheri Foroushani: PhD Student, Department of Curriculum Planning, Islamic Azad University, Isfahan Branch (Khorasgan), Isfahan, Iran.

Majed najarian*: Assistant Professor, Department of Arabic language and literature, Islamic Azad University, Isfahan (Khorasgan) Branch, Isfahan, Iran.

Abstract

Introduction: The purpose of this research was to investigate the effect of hidden curriculum on students' religious education from the point of view of case study teachers (primary schools in Khomeinishahr district Isfahan province).

Method: The research method was descriptive-survey. The statistical population of this research included all the teachers working in the elementary schools of Khomeinishahr district of Isfahan, whose number was 1200, and according to krejcie and Morgan's table, 291 people were selected from the schools of the district as a staged cluster sampling. The research tool used was Hosseini's Hidden Curriculum Questionnaire (1389). One-sample t-test was used to analyze the research questions.

Findings: The results of this research showed that the factor of social atmosphere, organizational structure and mutual interaction between teacher and student has an effect on religious education from the point of view of primary school teachers.

Conclusion: According to the findings of the research and the effect of the hidden curriculum on the religious education of students, it is necessary for planners, administrators and teachers not to ignore the capacity of the hidden curriculum for the religious education of students.

Keywords: hidden curriculum, religious education, elementary teachers.

***Corresponding author:** Assistant Professor, Department of Arabic language and literature, Islamic Azad University, Isfahan (Khorasgan) Branch, Isfahan, Iran.

Email: majednajarian@gmail.com

DOI: [10.22034/esbam.2023.403954.1026](https://doi.org/10.22034/esbam.2023.403954.1026)

The effect of hidden curriculum on students' religious education from the point of view of case study teachers (primary schools in Khomeinishahr district Isfahan province)

Detailed Abstract

Introduction: The purpose of this research was to investigate the effect of hidden curriculum on students' religious education from the point of view of case study teachers (primary schools in Khomeinishahr district Isfahan province).

Materials and methods: The research method was descriptive-survey. The statistical population of this research included all the teachers working in the elementary schools of Khomeinishahr district of Isfahan, whose number was 1200, and according to krejcie and Morgan's table, 291 people were selected from the schools of the district as a staged cluster sampling. The research tool used was Hosseini's Hidden Curriculum Questionnaire (1389). One-sample t-test was used to analyze the research questions.

Results and discussion: The purpose of this research was to investigate the effect of hidden curriculum on students' religious education from the point of view of case study teachers (primary schools in Khomeinishahr region, Isfahan province). The findings showed that the social atmosphere of the school has an effect on the religious education of students from the teachers' point of view. From the moment students are placed in the text of the education system, they face three aspects of the school environment, i.e. the cognitive environment, the physical environment, and the social environment, and each of these three aspects is associated with a hidden curriculum. But the social atmosphere is the most penetrating and important aspect of the school environment, which leads to the formation of many positive and negative hidden consequences in students. The results of the present research are consistent with those of Barzem Ara (2016), Bayatzadeh (2016), Azar Shab (2016), Heydari (2016) and Alikhani's research (2016). Alikhani in his research under the title of investigating the consequences of the hidden curriculum caused by the social environment of Isfahan secondary schools shows that the closedness of the social atmosphere of the school has adverse consequences for the students. Also, the results showed that the organizational structure of the school has an effect on the religious education of students from the teachers' point of view. Each school has a special administrative structure that has different educational effects depending on its type, such as whether it is open or closed. In an open educational structure, it is possible for students' talents and creativity to emerge, and in this way, it also affects religious education. Menesh and Nozari (1400), Heydari (1391) and Bayatzadeh (1392) are consistent. Bayatzadeh showed in his research titled the role of hidden curriculum in the religious education of students that the organizational structure of the school plays a role in the religious education of students from the teachers' point of view. The findings showed that

the interaction between the teacher and the student has a role in the religious education of the students from the teachers' point of view. Today, experts believe that many values and attitudes are transferred to students through the implicit behavior of teachers. Since the hidden curriculum deals with values and attitudes more than any other field, the learning experiences that are made special by the hidden curriculum are mainly crystallized in the form of a set of expectations and values and are less related to the field of knowledge and cognition. According to some experts, the indirect and side effects of all effective factors in a person's education and training, from the socio-economic system and the nature of the educational system to the atmosphere of the classroom and school, the personality and attitude of the teacher, etc., can be called a hidden curriculum that all and all valuable and individual attitudes are related. Due to the fact that the hidden curriculum supports some values and weakens others, so the hidden curriculum can naturally strengthen or weaken ethics. Students in school age tend to choose the behavior, gestures, tone of speech, type of clothing, and in a word, the personality and behavior of their teachers as models because the teacher is one of the most important implementers of the curriculum. His logical, strategic or psychological and moral actions form the three main elements of teaching. The results of the present research are consistent with those of Barzem Ara (2016), Bayatzadeh (2016), Azar Shab (2016), Heydari (2016) and Alikhani's research (2016).

Therefore, considering that the hidden curriculum can affect various aspects of religious education of students, it is suggested that consensus meetings and consultations between school officials and students in schools should be considered to improve religious education.

Conclusion: According to the findings of the research and the effect of the hidden curriculum on the religious education of students, it is necessary for planners, administrators and teachers not to ignore the capacity of the hidden curriculum for the religious education of students.

Keywords: hidden curriculum, religious education, elementary teachers.

تأثیر برنامه درسی پنهان بر تربیت دینی دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان مطالعه موردی (مدارس ابتدایی منطقه خمینی‌شهر استان اصفهان)

الناز مطهری فروشانی: دانشجوی دکتری گروه برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران.
ماجد نجاریان*: استادیار گروه زبان و ادبیات عرب، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران.

چکیده

هدف: هدف از پژوهش حاضر بررسی تأثیر برنامه درسی پنهان بر تربیت دینی دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان مطالعه موردی (مدارس ابتدایی منطقه خمینی‌شهر- استان اصفهان) بود.
روش کار: روش انجام پژوهش، توصیفی- پیمایشی بوده است. جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی معلمان شاغل در مدارس ابتدایی منطقه خمینی‌شهر اصفهان بوده است که تعداد آن‌ها ۱۲۰۰ نفر بود و بر اساس جدول کرجسی و مورگان ۲۹۱ نفر به صورت نمونه‌گیری خوشه‌ای مرحله‌ای از مدارس منطقه انتخاب شدند. ابزار پژوهش مورد استفاده پرسشنامه برنامه درسی پنهان حسینی (۱۳۸۹) بود. جهت تجزیه و تحلیل سؤالات پژوهش از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شد.
نتایج: نتایج این پژوهش نشان داد که عامل جو اجتماعی، ساختار سازمانی و تعامل متقابل معلم و دانش‌آموز بر تربیت دینی از دیدگاه معلمان مدارس ابتدایی تأثیر دارد. **نتیجه‌گیری:** با توجه به یافته‌های تحقیق و تأثیر برنامه درسی پنهان بر تربیت دینی دانش‌آموز لازم است برنامه ریزان و مجریان و معلمان از ظرفیت برنامه درسی پنهان برای تربیت دینی دانش‌آموزان غافل نباشند.
واژگان کلیدی: برنامه درسی پنهان، تربیت دینی، معلمان ابتدایی.

***نویسنده مسؤول:** استادیار گروه زبان و ادبیات عرب، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران.

Email: majednajarian@gmail.com

DOI: [10.22034/esbam.2023.403954.1026](https://doi.org/10.22034/esbam.2023.403954.1026)

مقدمه

آموزش پرورش نهادی است که بر رویکرد اخلاقی و فرهنگی جامعه اثر دارد، زیرا بیشتر افراد جامعه نیز با هر زبان و فرهنگ حداقل یک دوره تحصیلی را در مدرسه می‌گذرانند و آموزه‌های کودکی و نوجوانی در وجود آدمی نهادینه شده و تربیت صحیح شکل می‌گیرد. برای نظام‌های آموزشی جهان به‌طور عام و برای نظام‌های آموزشی هر کشور به‌طور خاص رسالت‌ها و اهدافی ترسیم می‌شود. از وظایف اصلی نظام آموزش و پرورش کشور ما فراهم کردن سازوکارهای انواع تربیت به‌ویژه تربیت دینی است (رضایی، ملکی، عباس پور و خسروی، ۱۴۰۰). هدف آموزش‌های دینی ایجاد پرورش باورها، ارزش‌ها و نگرش‌ها، طرز تلقی‌های مطلوب و از نظر دین است که در این میان اهداف حیطة ارزشی مهم‌ترین اهداف این‌گونه آموزش‌ها می‌باشند زیرا در صورت به وجود آمدن باورها، ارزش‌ها، نگرش‌ها و طرز تلقی‌های مطلوب است که اعمال صالح و اخلاق پسندیده به وجود خواهد آمد در غیر این صورت، آموزش‌ها جنبه سطحی می‌یابند و نمی‌توانند اسباب تحقق اهداف تربیت دینی را فراهم کنند (حیدری، ۱۳۹۱). با توجه به مطرح بودن دین به‌عنوان یک نیاز روانی و گرایش درونی انسان‌ها، از مهم‌ترین وظایف آموزش و پرورش و متصدیان آن، در نظر داشتن این نیاز و فراهم آوردن شرایط مناسب جهت هدایت کودکان، نوجوانان در راستای انتخاب نظام دینی و اعتقادی سازنده است. چراکه فلسفه آموزشی و پرورشی هر نظام تربیتی، تعیین‌کننده هدف‌های غایی تعلیم و تربیت جامعه است و از همین هدف‌ها و یا هماهنگ با آن است که دیگر هدف‌های آموزشی و پرورشی تعیین و انتخاب می‌گردد (عابدی، ۱۳۹۵). تربیت دینی نه‌تنها انسان را در این دنیا به‌صورت فردی کمال‌جو، دانش‌دوست و باتقوا درمی‌آورد بلکه با ارتباط به مبدأ هستی، سعادت دائمی او را تأمین می‌کند تربیت دینی فرآیندی است که آدمی را برای شیوه خاصی از زندگی معقول آماده می‌سازد (رضایی و همکاران، ۱۴۰۰). از نظر آیزنر برنامه درسی عبارت است از یک سلسله وقایع آموزشی طراحی شده که به‌قصد تحقق نتایج آموزشی برای یک یا چند دانش‌آموز پیش‌بینی شده است وی برنامه درسی پنهان را گذشتن موفقیت‌آمیز از مانع برنامه درسی رسمی یا طرح‌ریزی شده دانسته است. به بیان آیزنر سه نوع برنامه درسی در مدارس دیده می‌شود ۱- برنامه آشکار ۲- برنامه ضمنی ۳- برنامه پوچ برنامه آشکار به برنامه‌ای اطلاق می‌شود که مستقیماً در مدارس آموزش داده می‌شود. ادبیات، هنر، ریاضیات و... این برنامه صریحاً در برنامه آموزشی مدرسه آموزش داده می‌شود (آیزنر، ۲۰۱۴). صاحب‌نظران مختلف برنامه درسی پنهان معتقدند که دانش‌آموز صرفاً آنچه را که در برنامه درسی آشکار به آن تصریح شده است یاد نمی‌گیرد بلکه چیزهای متنوع و متعدد دیگری ضمن تحصیل در مدرسه یاد می‌گیرند. دبی برنامه درسی پنهان را دربردارنده آنچه در مدرسه توسط اعمال معلمان، تعامل دانش‌آموزان و تعامل با محیط آموزشی آموخته می‌شود، می‌داند (عرب بافراتی، مصدق و رفیعی، ۱۴۰۰). برنامه درسی پنهان اشاره به اثرات پنهان فضای آموزشی نیز دارد. برنامه درسی پنهان آن چیزی است که دانش‌آموز در واقع از حضور در مدرسه، و رای محتوای اصلی دروس می‌آموزد. محتوای برنامه درسی پنهان بیشتر غیرکلامی است و از جنس رفتاری است و از قضا ماندگاری اثبات آن در ذهن دانش‌آموزان، مرهون همین ویژگی است. برنامه درسی آشکار با هر ظرافتی که طراحی شود نمی‌تواند تعیین‌کننده آموخته‌های واقعی دانش‌آموزان باشد بلکه همیشه مقدار عمده‌ای از آموخته‌های دانش‌آموزان توسط برنامه درسی پنهان تعیین می‌شود. برنامه درسی پنهان منابع متعددی دارد از جمله فضای فیزیکی مدرسه، ساختار قدرت موجود در مدرسه، فرهنگ، ویژگی‌ها و خصلت‌های اخلاقی معلم (عرب بافراتی و همکاران، ۱۴۰۰). یادگیری عمدتاً ناشی از جو اجتماعی مدرسه یا کلاس درس است به‌زعم استیفن برنامه درسی پنهان اشاره به فشارهایی دارد که به‌طور ضمنی در هر موسسه‌ای یافت می‌شوند و دانش‌آموزان باید آن‌ها را تشخیص داده و به آن‌ها واکنش نشان دهند تا بتوانند در آن موسسه باقی بمانند. عدم توجه به آثار منفی برنامه درسی پنهان می‌تواند تحقق اهداف تعلیم و تربیت را با مشکل مواجه کند (میر عرب رضی و اکبری، ۱۳۹۶).

سوسیلواتی^۱، آپریلانتی^۲ و اسبری^۳ (۲۰۲۲) نقش تعلیم و تربیت اسلامی در شکل‌گیری شخصیت دینی دانش آموزان خلاصه تعلیم و تربیت اسلامی موضوعی است که در شکل‌گیری شخصیت دانش آموزان به‌ویژه شخصیت دینی مؤثر تلقی می‌شود. جایی که این شخصیت دینی تأثیر زیادی در زندگی دنیوی و اخروی دانش آموزان دارد. هیلمن معتقد است که آموزش‌های دینی که در مدارس و توسط معلمان داده می‌شود، از اهمیت بالایی برخوردارند، چراکه اگر آنچه معلم می‌گوید، با آنچه در خانواده حاکم است، متناقض باشد، دانش‌آموز دچار تناقض شده و یک تجربه دینی منفی کسب می‌کند (افشار منش و نوذری، ۱۴۰۰). نتایج حاصل از پژوهش بیعت زاده (۱۳۹۲) نشان داد که عامل جو اجتماعی، ساختار سازمانی مدرسه و تعامل متقابل معلم و دانش‌آموز بر تربیت دینی از دیدگاه معلمان مدرسه تأثیر دارد. حیدری (۱۳۹۱) در پژوهشی نشان داد که از نظر مدیران به ترتیب عوامل کنش متقابل معلم و شاگرد، ساختار سازمانی و جو اجتماعی بیشترین تأثیر را بر تربیت دینی دانش آموزان دارد. غفاری (۱۳۸۹) در پژوهشی به این نتیجه رسید: بین سه مؤلفه ساختار سازمانی جو اجتماعی مدرسه - روابط موجود در مدرسه با رفتار انضباطی دانش آموزان رابطه معناداری وجود دارد. نتایج حاصل از پژوهش جوکو و جوکو (۲۰۱۵) نشان داد که روش درست آموزش مفاهیم دینی مهم‌ترین چالش در اجرای برنامه درسی تربیت دینی در مدارس است. در پژوهشی که کوکوناراس (۲۰۱۵) با موضوع «آموزش و پرورش مذهبی در یونان: موضوعی قدیمی با یک برنامه آموزشی جدید» انجام داد، دو روش تدریس سنتی و روش پرسشگر-انتقادی در آموزش مسائل دینی با یکدیگر مقایسه شدند. مقایسه بین مدارس شرکت‌کننده در طرح جدید آموزشی و مدارس سنتی در یونان بود. نتایج پژوهش نشان داد که روش جدید تأثیر چشمگیری در یادگیری مسائل دینی داشته است. یافته‌های هاشمی پور (۲۰۱۲) نشان داد که بین برنامه درسی پنهان با رشد اعتقادی و عملکرد تحصیلی دانش آموزان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. نظام تعلیم و تربیت دارای کارکردهای پنهان و آشکار است که ظاهراً کارکردهای پنهان آن مورد غفلت واقع شده است. کارکردهای آشکار در قالب برنامه‌های درسی رسمی و چارچوب‌های آموزشی تعریف شده هستند درحالی‌که کارکردهای پنهان تصویب شده نیستند. کارکردهای پنهان دارای تأثیرات عمیقی می‌باشند که می‌تواند در نحوه‌ی پرورش فراگیران بسیار تأثیرگذار است و باوجوداینکه نقش‌آفرینی برنامه‌های درسی پنهان در ایجاد ارزش‌ها و نگرش‌ها ارتباط برنامه درسی پنهان و تربیت دینی امری غیرقابل‌انکار است. همچنین برای پر بار ساختن برنامه‌های درسی و تأثیر آن بر تربیت دینی دانش آموزان نیایستی تنها به بررسی اظهارنظرهای کارشناسان و مؤلفان بسنده شود چراکه کیفیت آموزش و پرورش در فرایند اجرا و تدریس آن در کلاس درس معلم می‌گردد؛ بنابراین باید از نظرات معلمان هم استفاده نمود، زیرا معلمان اساسی‌ترین و حساس‌ترین نقش را در فرایند آموزش دارند. با توجه به موارد یادشده از آنجایی که تحقیقات متعددی درباره برنامه درسی پنهان انجام گرفته اما تحقیقی اندکی در رابطه برنامه درسی پنهان بر تربیت دینی دانش آموزان صورت گرفته است و با توجه به اهمیت برنامه درسی پنهان که به مواردی از آن اشاره شد و نقش آن در فرآیند تعلیم و تربیت به‌خصوص تربیت دینی، از نظر پژوهشگر انجام این تحقیق ضروری است و یافته‌های این پژوهش می‌تواند موجب ارتقاء آگاهی معلمان، مدیران، والدین و نیز برنامه ریزان درسی در این زمینه گردد تا با سرمایه‌گذاری لازم در این زمینه فرزندان متعهد، منضبط، دین‌دار، در عرصه‌های زندگی اجتماعی، تربیت گردند. و لذا سؤال اساسی پژوهش حاضر این است که برنامه درسی پنهان چه تأثیری بر تربیت دینی دانش آموزان از دیدگاه معلمان مدارس ابتدایی استان اصفهان منطقه خمینی‌شهر دارد؟

1- Susilawati

2 -Aprilianti

3 -Asbari

روش پژوهش

این پژوهش لحاظ هدف کاربردی بوده از نظر روش، توصیفی- پیمایشی بود. جامعه آماری شامل تمامی معلمان شاغل در کلیه مدارس ابتدایی منطقه خمینی شهر اصفهان به تعداد ۱۲۰۰ نفر که حجم نمونه بر اساس جدول مورگان تعداد ۲۹۱ نفر از معلمان از طریق روش نمونه‌گیری خوشه‌ای مرحله‌ای از مدارس انتخاب شدند. جهت جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه برنامه درسی پنهان حسینی (۱۳۸۹) استفاده شده است. این پرسشنامه دارای ۳۰ سؤال و ۳ مؤلفه جوسازمانی (شامل سؤالات ۱ تا ۱۰) ساختار سازمانی (شامل سؤالات ۱۱ تا ۲۰) و تعامل متقابل معلم و شاگرد (شامل سؤالات ۲۱ تا ۳۰) را در یک طیف ۵ درجه‌ای لیکرت مورد ارزیابی قرار می‌دهد. در پژوهش حسینی (۱۳۸۹) روایی محتوایی و صوری و ملاکی این پرسشنامه مناسب ارزیابی شده است. ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده در پژوهش حسینی (۱۳۸۶) برای این پرسشنامه (۰/۸۰) برآورد شد. در پژوهش حاضر ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۶ به دست آمد.

یافته‌ها

جدول ۱. داده‌های توصیفی پاسخگویان از نظر جنسیت، تحصیلات و سن

درصد	فرآوانی		
۵۳/۳	۱۵۵	مرد	جنسیت
۴۶/۷	۱۳۶	زن	
۱۰۰	۲۹۱	جمع	
۶/۲	۱۸	دیپلم	تحصیلات
۹/۶	۲۸	فوق‌دیپلم	
۵۶	۱۶۳	لیسانس	
۲۸/۲	۸۲	فوق‌لیسانس و بالاتر	
۱۰۰	۲۹۱	جمع	
۳۰/۹	۹۰	۳۰ سال و کمتر	سن
۵۱/۵	۱۵۰	۳۱ تا ۴۰ سال	
۹/۳	۲۷	۴۱ تا ۵۰ سال	
۸/۲	۲۴	۵۱ سال و بالاتر	
۱۰۰	۲۹۱	جمع	

همان‌طور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود ۵۳/۳ درصد پاسخ‌دهندگان مرد و ۴۶/۷ درصد زن هستند. همچنین افراد با تحصیلات لیسانس و دیپلم به ترتیب بیشترین (۵۶ درصد) و کمترین (۶/۲ درصد) میزان حجم نمونه را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین بیشترین تعداد افراد نمونه (۵۱/۵) درصد در گروه سنی ۳۱ تا ۴۰ سال و کمترین تعداد (۸/۲ درصد) در گروه سنی ۵۱ سال و بالاتر قرار دارند.

جدول ۲. میانگین و انحراف استاندارد جو اجتماعی، ساختار سازمانی مدرسه و کنش متقابل میان معلم و دانش آموز در تربیت دینی دانش آموزان

متغیر تحقیق	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد
جو اجتماعی مدرسه در تربیت دینی دانش آموزان	۲۹۰	۳/۱۷	۰/۳۸
ساختار سازمانی مدرسه در تربیت دینی دانش آموزان	۲۹۱	۳/۶۶	۰/۷۳
کنش متقابل میان معلم و دانش آموز در تربیت دینی	۲۹۱	۳/۶۷	۰/۶۱

جدول ۳. آزمون کولموگروف-اسمیرنوف

سطح معنی داری	مقدار آماره	جو اجتماعی مدرسه در تربیت دینی دانش آموزان
۰/۰۹	۱/۲۳	ساختار سازمانی مدرسه در تربیت دینی دانش آموزان
۰/۰۶	۱/۳۰	کنش متقابل میان معلم و دانش آموز در تربیت دینی
۰/۱۵	۱/۱۳	

همان گونه که در جدول ۳ مشاهده می شود، سطح معناداری همه متغیرهای پژوهش بیشتر از ۰/۰۵ می باشد، به عبارتی در سطح اطمینان ۰/۹۵ توزیع متغیرهای پژوهش نرمال می باشد

جدول ۴. آزمون t نقش جو اجتماعی مدرسه، ساختار سازمانی و کنش متقابل میان معلم و دانش آموز در تربیت دینی دانش آموزان

میانگین متوسط = ۳						متغیر پژوهش
t	درجه آزادی	سطح معناداری sig	تفاوت میانگین	حد پایین	حد بالا	
۷/۵۵	۲۸۹	۰/۰۰۰	۰/۱۷	۰/۱۲	۰/۲۱	جو اجتماعی مدرسه در تربیت دینی
۱۵/۲۸	۲۹۰	۰/۰۰۰	۰/۶۶	۰/۵۷	۰/۷۴	ساختار سازمانی مدرسه در تربیت دینی دانش آموزان
۱۸/۵۳	۲۹۰	۰/۰۰۰	۰/۶۷	۰/۵۹	۰/۷۴	کنش متقابل میان معلم و دانش آموز در تربیت دینی

اطلاعات جدول ۴ بیانگر نتایج آزمون t تک نمونه درزمینه تأثیر جو اجتماعی مدرسه در تربیت دینی دانش آموزان از دیدگاه معلمان نشان می‌دهد که مقدار t برابر ۷/۵۵ با و سطح معناداری کوچک‌تر از ۰/۰۵ است؛ بنابراین جو اجتماعی مدرسه در تربیت دینی دانش آموزان از دیدگاه معلمان تأثیر دارد. همچنین نتیجه آزمون t درزمینه تأثیر ساختار سازمانی مدرسه در تربیت دینی دانش آموزان از دیدگاه معلمان نشان می‌دهد که مقدار t برابر ۱۵/۲۸ با و سطح معناداری کوچک‌تر از ۰/۰۵ است؛ بنابراین ساختار سازمانی مدرسه در تربیت دینی دانش آموزان از دیدگاه معلمان تأثیر دارد؛ و درنهایت نتیجه آزمون t درزمینه تأثیر کنش متقابل میان معلم و دانش‌آموز در تربیت دینی دانش آموزان از دیدگاه معلمان نشان می‌دهد که مقدار t برابر با ۱۸/۵۳ و سطح معناداری کوچک‌تر از ۰/۰۵ است؛ بنابراین کنش متقابل میان معلم مدرسه در تربیت دینی دانش آموزان از دیدگاه معلمان تأثیر دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر، بررسی تأثیر برنامه درسی پنهان بر تربیت دینی دانش آموزان از دیدگاه معلمان مطالعه موردی (مدارس ابتدایی منطقه خمینی‌شهر - استان اصفهان) بود. یافته‌ها نشان داد جو اجتماعی مدرسه در تربیت دینی دانش آموزان از دیدگاه معلمان تأثیر دارد. از هنگامی که دانش آموزان در متن نظام آموزش قرار می‌گیرند با سه جنبه از محیط مدرسه یعنی محیط شناختی، محیط فیزیکی و محیط اجتماعی مواجه می‌شوند که هر کدام از این سه جنبه با یک برنامه درسی پنهان همراه هست. لیکن جو اجتماعی به‌عنوان نافذترین و مهم‌ترین جنبه از محیط مدرسه است که منجر به شکل‌گیری پیامدهای پنهان مثبت و منفی فراوانی در دانش آموزان می‌گردد. نتایج تحقیق حاضر بارزوم آرا (۱۳۹۹)، بیعت زاده (۱۳۹۲)، آذر شب (۱۳۹۲) حیدری (۱۳۹۱) و تحقیق علیخانی (۱۳۸۲) همخوانی دارد. علیخانی در پژوهش خود تحت عنوان بررسی پیامدهای برنامه درسی پنهان ناشی از محیط اجتماعی مدارس دوره متوسطه شهر اصفهان نشان می‌دهد که بسته بودن جو اجتماعی مدرسه پیامدهای نامطلوبی را بردانش آموزان دارد. همچنین نتایج بیانگر این بود که ساختار سازمانی مدرسه در تربیت دینی دانش آموزان از دیدگاه معلمان تأثیر دارد. هر مدرسه ساختار اداری خاصی دارد که برحسب نوع آن مانند باز یا بسته بودن، آثار تربیتی متفاوت دارد در ساختار تربیتی باز امکان بروز استعدادها و خلاقیت در دانش آموزان فراهم می‌آید و از این طریق بر تربیت دینی نیز تأثیر می‌گذارد نتایج تحقیق حاضر با تحقیق افشار منش و نوذری (۱۴۰۰)، حیدری (۱۳۹۱) و بیعت زاده (۱۳۹۲) همخوانی دارد. بیعت زاده در پژوهش خود با عنوان نقش برنامه درسی پنهان در تربیت دینی دانش آموزان نشان داد که ساختار سازمانی مدرسه در تربیت دینی دانش آموزان از دیدگاه معلمان نقش دارد. یافته‌ها نشان داد که کنش متقابل میان معلم و دانش‌آموز در تربیت دینی دانش آموزان از دیدگاه معلمان دارد. امروزه صاحب‌نظران بر این باورند که بسیاری از ارزش‌ها و نگرش‌ها از طریق رفتار ضمنی معلمان به دانش آموزان منتقل می‌شوند. از آنجاکه برنامه درسی پنهان، بیش از هر حیطه دیگری با حیطه ارزش‌ها و نگرش‌ها سروکار دارد، تجارب یادگیری که به‌وسیله برنامه درسی پنهان خاص می‌شود، عمدتاً در قالب مجموعه‌ای از انتظارات و ارزش‌ها تبلور می‌یابد و کمتر به حوزه دانستنی‌ها و شناخت مربوط می‌شود لذا به اعتقاد برخی صاحب‌نظران، تأثیرات ضمنی و جانبی تمام عوامل مؤثر در تعلیم و تربیت فرد، از نظام اجتماعی - اقتصادی و ماهیت نظام آموزشی گرفته تا فضای کلاس و مدرسه، شخصیت و نگرش معلم و غیره را می‌توان برنامه درسی پنهان اطلاق نمود که همه و همه با ارزش‌ها و نگرش‌های فرد در ارتباط هستند. با توجه به اینکه از هر لحاظی برنامه درسی پنهان، مؤید برخی ارزش‌ها و تضعیف‌کننده برخی دیگر است، پس درواقع برنامه درسی پنهان به‌طور طبیعی می‌تواند اخلاقیات را تقویت و یا تضعیف نماید. دانش آموزان در سنین مدرسه تمایل دارند که رفتار، حرکات، لحن صحبت کردن، نوع پوشش و در یک کلام شخصیت و رفتار معلمان خود را به‌عنوان الگو انتخاب کنند زیرا معلم یکی از مهم‌ترین مجریان برنامه درسی است. کنش‌های منطقی، راهبردی یا

روانشناسان و اخلاقی او سه عنصر اصلی تدریس را شکل می‌دهند. نتایج تحقیق حاضر بارزم آرا (۱۳۹۹)، بیعت زاده (۱۳۹۲)، آذر شب (۱۳۹۲) حیدری (۱۳۹۱) و تحقیق علیخانی (۱۳۸۲) همخوانی دارد.

از این رو با توجه به اینکه برنامه درسی پنهان می‌تواند بر ابعاد مختلف تربیت دینی دانش آموزان تأثیرگذار، پیشنهاد می‌شود جلسات همفکری و مشاوره بین عوامل مدرسه و دانش آموزان در مدارس جهت بهبود تربیت دینی مدنظر قرار گیرد.

References

- Azar Shab. (2013). AD. Investigating the effect of curriculum and educational activities on the religious education of middle school students in Gonbadkavos city from the point of view of teachers and educators, Master's Thesis, Payam Noor University, South Tehran Branch[in persian].
- Afshar Menesh, Mu Nozari, AD . (2022). Strategies of home and school cooperation in order to strengthen the religion of primary school students, Research in Islamic education and education, first period, number 4[in persian].
- Abedi.F. (2015). Evaluation of the curriculum of religious education: review of textbooks, opinions of teachers, administrators and educational coaches and secondary school students, Master's thesis, Al-Zahra University (S) [in persian].
- Arab Bafrazi, F; Mossadegh, H; Rafii, AD . (2022). Investigating the role of the hidden curriculum in strengthening the moral intelligence of students, management on education of organizations, 10th year, number 4[in persian].
- Alam al-Hadi, vol. Rezaei Dige Saraei, M.; Yari, b. (2016). The effect of hidden curriculum components on the religious education of secondary school girls, Quarterly Journal of Qualitative Curriculum Research, second year, number 7 262. [in persian].
- Bayatzadeh, K. (2012). The role of the hidden curriculum in the religious education of students from the teachers' point of view, Master's thesis, Islamic Azad University, Marodasht.
- Eisner, E, W. (2014). Concerns and aspirations for qualitative research in the new millennium. Qualitative Research, 1(2), 135–145.
- Ghafari. H.(2010). Investigating the role of hidden curriculum in students' disciplinary behavior from the point of view of managers and teachers of middle schools for girls in Khalkhal city, Journal of Educational Sciences, second year, number 7[in persian].
- Hashemipour, M. (2012). The Relationship between Hidden Curriculum and Belief Development and Academic Performance of High School Students of Hajiabad, 91-92. Master of Science Degree in Faculty of Education and Psychology. Islamic Azad University of Marvdasht. [in persian].
- Heydari. M. (2013). Investigating the role of the effective organizational factors of the hidden curriculum on the religious education of primary school students from the point of view of administrators and teachers in Kahnuj city, Master's thesis, Shahid Rajaei University of Education[in persian].
- Koukounaras Liagkis, M. (2015). Religious Education in Greece: A New Curriculum, an Old Issue, British Journal of Religious Education, 37 (2), 153-169.

- Mohsenpour, B. (2007). The necessity of developing a curriculum theory for the education of the Islamic Republic of Iran, *Educational Innovations Quarterly*, No. 7, year 70[in persian].
- Mir Arab, R.; Akbari, M. (2016). Investigating the effects of the hidden curriculum of schools and providing solutions to reduce the negative effects and increase the positive effects, *Scientific Quarterly Journal of Educational Research*, Year 12, Number 51[in persian].
- Njoku, N.C. Njoku, D. I. (2015). Challenges to Effective Implementation of Christian Religious Studies Curriculum: A Study of Secondary School Pupils in Ebonyi State of Nigeria, *Journal of Education and Practice*, 6 (18), 176-183.
- Razmazma, Reza. (2019). The role of hidden curriculum as a mediator in the relationship between school culture and teachers' curriculum, Master's thesis, Faculty of Humanities, Mashhad Center. [in persian].
- Rezaei, M.; Maleki, H; Abbaspour, A. and Khosravi, M. (2022). Design and Validation of the Religious Education Curriculum Model in Primary School, *Curriculum Research*, Year 2018, Volume 2, No. 42[in persian].
- Susilawati, S. Aprilianti, D. & Asbari, M. (2022). The Role of Islamic Religious Education in Forming the Religious Character of Students. *Journal of Information Systems and Management (JISMA)*, 1(1), 1-5.